

DİVANÜ LUGATİ'T-TÜRK'TE KIZGINLIK İFADE EDEN KELİMELER

*Yaşar TOKAY**

ÖZET

Divanü Lugati't-Türk, Türklük biliminin en temel kaynaklarından biridir ve Türk kültürüyle ilgili birçok konuda önemli bilgiler içermektedir. İşte bu eserin bizlere sunduğu malzemelerden biri de bugüne kadar pek ele alınmayan kızgınlık ifadeleri, başka bir deyişle sövgülerdir. Şüphesiz kızgınlık ifadeleri, toplumların hayatlarını, yaşam tarzlarını ve eğilimlerini göstermesi bakımından ayrı bir mesele olarak ele alınmalıdır. Bu yazıda, Kâşgarlı Mahmud'un sövgü bildiren sözcükler olarak kaydettiği dil malzemeleri üzerinde durulacak ve bu kelimeler hakkında bazı etimolojik düşüncelere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Divanü Lugati't-Türk, Etimoloji, Kızgınlık İfadeleri, Küfürler.

EXPRESSIONS OF ANGER IN DIWAN LUGAT AT-TURK

ABSTRACT

Diwan Lugat at-Turk is one of the basic sources of Turcology and this book has significant information on any issues related to the culture of Turks. One of these issues which unreviewed, is expressions of anger, in the other words cursing words. Expressions of anger, no doubt, the lifes of communities, lifestyles and trends showing us that must be addressed as a seperate issue. In this article, cursing words, indicating some etymological ideas about language materials will be provided, as recorded by Mahmud Kashgari.

Key Words: Diwan Lugat at-Turk, Etymology, Expressions of Anger, Curses.

İçerdiği kötü ve olumsuz anlamlara bakarak bazı kelimeleri (küfür ve hakaret bildiren kelimeleri) yok saymak, dilin doğal akışına ve yaşayışına karşı çıkmaktan başka bir şey değildir. Eğer bu unsurlar dilde yaşıyorsa, bunları belirli bir kültürün dışında algılamak son derece yanlıştır. Her ne olursa olsun sövgü bildiren kelimeler, kültürlerin derin yapılarında vücuda gelmiş ve kullanım alanları bir hayli geniş dil unsurlardır.

Kızgınlık ifade eden kelimeler, başka bir deyişle sövgüler, milletlerin geçmişteki veya günümüzdeki yaşayışlarına, düşüncelerine ve eğilimlerine dair ipuçları veren önemli dil belgeleridir. İşte bu düşünceden yola çıkarak Türkçenin bilinen ilk sözlüğüne göz atıldığında Kâşgarlı Mahmud tarafından sövgü olarak kaydedilmiş kelimelerin hiç de az olmadığını görebiliriz. Amacımız, bu kelimeler üzerinde

* Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, elmek: erciyes_yasar@hotmail.com

biraz düşünmek ve kullanılan kelimelerin anlamları ile kökenlerine dair bazı görüşlerimizi iletmek olacaktır. DLT’de sövgü kaydıyla geçen on bir kelime vardır: *yoçduğ*, *yoçdut*, *sejregü*, *yijdegü*, *süprük*, *kaşan*, *kıyar*, *sâtır*, *karıt*, *kötlük* ve *kötiç*.

yoçduğ “Çocuklara kızıldığında kullanılan bir kelime” (Atalay III, 13): Drevnetyurskiy Slovar’da *joçduğ* ve *juçduğ* biçiminde iki farklı madde başı vardır. *joçduğ* maddesinde tamamen Kutadgu Bilig’de geçen örneklere yer verilmiştir ve kelime “bela, felaket” karşılığıyla açıklanmıştır (Nadelyaev vd.1969, 269). *juçduğ* maddesinde ise Kâşgarlı’daki *anıñ juçduğı toqundı* örneğinden yola çıkılarak kelimeye “ceza” anlamı verilmiş; ancak bu anlamlandırma soru işaretiyle şüpheli olarak vasıflandırılmıştır (Nadelyaev vd.1969, 277). Aynı sözlükteki *juçdut* maddesinde ise “bozuk, bozulmuş” karşılığı vardır. Bu çalışmada *joçduğ* ve *juçduğ* kelimeleri farklı iki sözcük olarak ele alınmıştır. Böylece bu iki madde başı kelimenin aynı sözcükten oluştuğu fark edilememiştir. Ayrıca, Besim Atalay’ın kelimeye verdiği anlama bu sözlükte rastlanılmamıştır. Clauson, bu kelimeyi *yo-ç* şeklinde açıklayarak bu kökten türediğini düşündüğü *yoçduğ* sözcüğünü “yok etme, ortadan kaldırma” anlamıyla karşılamıştır ve daha sonra kelimenin çağdaş lehçelerdeki durumunu göstermiştir: Kır. *joyu*, Kz. *joyu*, Kk. *joyıw* (Clauson 1972, 888). Dankoff ve Kelly de kelimeyi *yoçduğ* şeklinde okumuşlardır (Mahmūd Al-Kaşgarī 1985, 228). Melek Özyetgin, Kitābu’l-İdrāk’te *yoy-* olarak geçen fiille ilgili şu tespitlerde bulunmuştur: “*yoy-* ‘yok etmek, ortadan kaldırmak, silmek’” (Ar. *Mehā ve keşeta*) *yoydı* V33a20, YwY-DyY, D4b6 < *yoç* (< **yo-ç* ‘yok etmek, silmek’). **KökTü.-, Uyg.** *yod-* ‘yok etmek, silmek’” (ED885b), **MK** *yoç* ‘silmek, bozmak, mahvetmek’” (DLT III, 434), **Harezmi ME-**, *yoyul-* ‘yok olmak, yoyulmak’” (Yüce, 211), **NF-**, **KE** *yo-* ‘yok olmak’” (Ata, 22v15), *yoy-* ‘yok etmek, silmek’” (Ata, 22br15), **Kıpçak CC-**, **Altın Ordu HŞ** *yuy-* ‘*scierac, niszczyć*’” (Zajazkowski 1961, 85) **MN-**, **AOYarlık-**, **Memlūk Hou.** *yoy-* ‘*abkratzen, ausrotten*’” (110), **BM, TZ, KK, DM, GT, İM, Krş. Osm.** *yoy-* ‘*silmek, imha etmek, izale etmek, bozmak*’” (TTS VI, 4676-4678)“ (Özyetgin 2001, 748-749). Bilgehan Atsız Gökdağ da bu kelimenin *yod-* ‘oymak, silmek, bozmak, mahvetmek’ fiilinden geldiğini düşünmektedir (Gökdağ 2007, 106). Güner’e göre Gökdağ’ın bu açıklaması doğrudur; ancak kelimenin *yoçduğ* biçimi, bir okuma hatasıdır. Atalay, kelimeyi yanlış okumuştur. Kelimenin doğru biçimi *yoçduğ*’tur. “*Kökeni, Gökdağ’ın da belirttiği gibi *yo-* ‘yok olmak’ anlamında bir fiildir (krş. *yod-* ‘yok olmak’, *yok* ‘kaybolmuş şey’, **yo-z* ‘yoz’; Gökdağ 2007, 106). *yoçduğ* < **yo-ç(u)ğ*. Kelime ‘iftira, iftira edilen’ anlamlarıyla Kutadgu Bilig’de de geçmektedir (KB 408, 1400 vd.) ve bu yönüyle anlam bakımından DLT’deki kullanımıyla da örtüşmektedir.” (Güner 2009, 80). Kutadgu Bilig’deki *yoçdun* “bitme, mahvolma, yok olma” kelimesi de aynı fiil kökünün türevlerindedir (Arat 1991 I, 621). Ayrıca, bu sözcüğün Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğü’nde de *yoy-* şeklinde bulunması kelimenin doğru okunuşu için bir gösterge olabilir: **yoymak (yuymak) (II)** “silmek, imha etmek, izale etmek, bozmak”, **yoyulmak (yuyulmak, yüyülmek)** “zail olmak, silinmek, bozulmak” (Tarama Sözlüğü 2009: 4676-4678). Derleme Sözlüğü’nde *yoy-* fiili şu şekillerde karşımıza çıkar: **yoymak (II)** 1.Eski durumunu yitirmek, bozulmak, çirkinleşmek. (Aliköy, Gündürle *Atabey, *Eğirdir ve köyleri, Isparta-Samsun.) 2.Yabanılaşmak.(Aliköy-Isparta.) 3.Yerine uymamak, tutmamak (*Alanya-Antalya.); **yoymak (IV)** 1.Yazılan yazıyı silmek, bozmak. (Kastamonu; Çankırı; Saray *Gerze-Sinop;-Giresun; Ravlı* Çubuk- Ankara.) 2.Bozmak, işe yaramaz duruma getirmek.(Uzuncaburç *Silifke-İçel.) 3.Değiştirmek. (*Bor-Niğde.); **yoymak (V)** Harcamak, yok etmek. (-Adana.); **yoymak (VII)** Başaramamak, becerememek, eline yüzüne bulaştırmak. (İncirgediği, *Karaisalı-Adana; İçel ilçe ve köyleri.); **yoyulmak** Ayrılmak, dağılmak, bozulmak, araya gitmek (Tokat, Eskişehir, Konya ve ilçeleri; İçel ve köyleri.) (Derleme Sözlüğü 2009, 4303).

DLT’de *-ç* ekinin birkaç kez fiilden fiil yapma eki olarak kullanıldığı görülmektedir: *to-ç* (Atalay III, 439) “doymak”, *ko-ç* (Atalay II, 295; Atalay III, 440) “koymak, bırakmak”, *kö-ç* (Atalay II, 87; Atalay III, 23) “görmek, gözlemek” vs. Dolayısıyla biz de bu kelimenin **yo-* “yok olmak, bozmak, silmek” kökünden *yo-ç(u)ğ* halini aldığı görüşüne katılıyoruz. Bu haliyle kelime, “yok ol, defol, defol git! gibi ifadeleri de karşılıyor olabilir. Çünkü **yo-* “yok olmak” kökünün kazandırdığı temel anlam bu yöndedir. Buna ek olarak kelimenin içerdiği diğer anlamlar, *yoçdut* kelimesi göz önünde bulundurularak daha iyi tespit edilebilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

yoçut “Hayırsız, kendine hayrı olmayan; bir çeşit küfür, sövme” (Atalay III, 8;13): *yoçut* kelimesinin *yo- “yok olmak” köküne bağlandığını ve doğrusunun *yoçut* biçiminde olması gerektiğine yukarıda değinmiştik. Bu bağlamda *yoçut* kelimesiyle aynı kökten geldiği açık olan *yoçut* sözcüğünün de *yoçut* < *yo-ç-(u)t olarak okunması daha sağlıklı görünmektedir. Eski Türkçede de kullanılan bir fiilden isim yapma eki olan -t ile kurulduğu anlaşılan bu kelimenin anlam olarak da *yoçut* kelimesinden farkı yoktur. Clauson’a göre Eski Türkçede az kullanılan bu ek, Türkçenin çok eski zamanlarına ait bir unsurdur (Clauson 1966, 20). Bütün bunlara göre *yoçut* ve *yoçut* kelimelerinin “Uğursuz; bozulmuş, mahvolmuş; beceriksiz; hayırsız; yoz” anlamlarıyla kızgınlık ifade eden kelimeler olduğu söylenilebilir.

seğregü “Her zaman burnundan sümük akan çocuğa kızıldığında kullanılan kelime”(Atalay III, 387): Drevnetyurskiy Slovar’da *seğrügü* kelimesi, Kâşgarlı’nın verdiği anlama sadık kalınarak açıklanmıştır; burada dikkat çekici husus kelimenin parantez içinde *seğdügü* şeklinde olabileceğinin belirtilmesidir. Anlaşılan bu sözlükte, kelimenin okunuşu ve yapısı konusunda bazı tereddütler vardır (Nadalyaev vd.1969, 495-496). Clauson, bu sözcüğü açıklarken *seğir* gövdesini esas almış ve bu kelimenin *seğre- fiilinin kökü olabileceğini belirtmiştir. Clauson, kelimeyi bu şekilde açıklarken Muhammed Mehdî Han’ın Senglâhı’nda geçen *seğre-* fiilini esas almış olmalıdır (Muhammad Mehdî Xan 1960, 64). Yazar, kelimeyi “burundan akan sıvı, mukus” olarak anlamlandırmış ve Karahanlı Türkçesindeki *seğregü at* “burnundan sürekli sümük akan at” örneğiyle DLT’deki maddeye atıfta bulunmuştur. Aynı sözlükte *seğir* sözcüğü “karla ve ormanlarla kaplı yüksek dağlar” anlamıyla aktarılmış ve *tağ seğiriğe yel tegir* cümlesinde de kelimenin “dağın burnu, ucu” olarak açıklamıştır. Ayrıca, kelimenin Kıpçak ve Çağatay Türkçesindeki anlamlarını da “tepe, dağ” olarak vermiştir (Clauson 1972, 841). *seğir* kelimesi “burun; dağ eteklerindeki tepeler” anlamıyla Radloff’un *Opit Slovarya Tyurskih Nareçiy* adlı eserinde de tespit edilmiştir (Erbay 2008, 611). Räsänen, sözlüğünde bu kelime ile ilgili olarak *säjir* maddesi altında bazı bilgiler vermiştir: “***säjir**: atü.uig.mtü. *säjir* ‘Vorgebirge, bergvorsprung’, (oir.tel.) ‘Winkel’,(Çag.) Befestigung, KKir. Kzk. *Säjir* ‘Vorgebirge’(Kzk.) ‘dichter wald’ Mo. (Poppe 73) *seger* <*seğir ‘Rückenwirbel, rückgrat, hügelkette>ma. *Sejire* id.) ? Finn.(UAW 23) *säkä* ‘Widerrist’” (Räsänen 1969, 410). Räsänen, Eski Türkçe, Uygurca ve Orta Türkçedeki *seğir* kelimesinin “dağların burnu ve dağ çıkıntıları” anlamlarına geldiğini belirterek bu konuda Radloff ile paralel bilgiler vermiştir. Kelimenin Moğolcada “dağın üst kısmı” ; Fince ise “vücudun üst kısmı” manalarını taşıdığına işaret ederek bu diller arasındaki ortaklığı göstermiştir; ancak *seğregü* kelimesi ile ilgili herhangi bir kayıt düşmemiştir. Kelime benzer anlamlarda Derleme Sözlüğü’nde de bulunmaktadır. **senir** 1.Yükseklik.(Afşar, Pazarören*Pınarbaşı-Kayseri) 2.Tepe, doruk (Afşar, Pazarören *Pınarbaşı-Kayseri) (Derleme Sözlüğü 2009, 4685). **senir[seğir, senri]**:İki dağ arasındaki sırt.(Gökçam *Sungurlu-Çorum; Kervan, Saray,*İlgın-Konya;-Amasya; *Alucra-Giresun; Cimşit *Bâlâ, Hisarlıkaya *Polatlı, Gürcü *Kızılcahamam, Çiftlik * Kalecik-Ankara; *Pınarbaşı, *Bünyan- Kayseri; Sarıvadi *Ermenek, Afşar *Hadım- Konya;*Kozan ve köyleri, Çakallı, *Ceyhan, *Karaisalı, Ortabereket-Adana;*Mut ve köyleri.) **[seğir]**:(Genezin*Avanos-Nevşehir) **[senri]**:(Ağcakışla *Şarkışla-Sivas) (Derleme Sözlüğü 2009, 3584). Hasan Eren, **senir** maddesi altında kelimenin Anadolu ağızlarında *seğir* ve *seğir* biçimleriyle bulunduğunu belirttikten sonra Altayca ve Teleütçedeki *seğir*, Kazakçadaki *seğir* ve Kırgızcadaki *seğir* sözcüklerini sayar. Yazar Ramstedt, Poppe ve Räsänen’in bu kelimeyi Moğolcadaki *seger* sözcüğüyle karşılaştırdığını da ifade etmiştir (Eren 1999, 361). Tuncer Gülensoy, Anadolu ağızlarındaki *seğir* “1.Sradağ 2.Dağ sırtı, bayır 3.İki tarla arasındaki sınır” ve **senir** “İki dağ arasındaki sırt” kelimelerinden yola çıkarak bu sözcüğü ***seğir+ir** biçiminde tahlil etmiştir (Gülensoy 2007, 752-753).

seğregü kelimesi Osmanlı Türkçesi döneminde yazılmış bazı baytar-namelerde de geçmektedir. Ebu’s-Suud Efendi’ye sunulan bir baytar-namede kelimenin *sağrağı* şekli ile bulunmaktadır: “*Atda iki türlü renc olur. İkişi dağı başdan iner. İkişi dağı birbirine beğzer. Birine sağağı dirler, birine sağrağı dirler...ve ol bir nev’e dağı kim sağrağı dirler, bu illete sebab derlemiş iken su virmekdendir. ‘Alâmeti budur ki sarı su açar tiz tiz. Bu kadar vaqt olur ki koyu dağı açar ve burnun ayağına sürer.’” (Agar 1991, 15). Eserdeki bu hastalık tanımlaması, Kâşgarlı’nın verdiği *seğregü at* (seğregü at: engi hastalığına tutulmuş olup burnundan irin gibi sümük akan at) (Atalay IV, 505) örneğiyle birebir örtüşmektedir.*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

sejregü kelimesi, Derleme Sözlüğü'nde, *sanra* [*sangra*, *sanrağ*], *sanrağa* ve *sanrağı* şekilleriyle de bulunmaktadır. *sanra* (I) [*sangra*, *sanrağ*]: Nezle, soğuk algınlığı. (Kızılcaören-Kütahya; Karkıncık *Artova –Tokat; *Bahçe- Adana); [*sangra*]:(Adana)[*sanrağ*]: (Haruniye-Adana); *sanrağa*[*sağrağı*]:Toz nedeniyle koyun ve keçilerde görülen nezle: *Yağmur yağmasaydı davarlar sağrağadan ölecekti.*(Nevşehir); [*sanrağ*]: (Güney *Yeşilova-Burdur; Işıkli *Çivril –Düzce; Belenkeşli –İçel) (Derleme Sözlüğü 2009, 3540). Görüldüğü üzere *sejregü* kelimesi, Derleme Sözlüğü'nde ve Ebu's-Suud Efendi'ye sunulan baytar-namede kalınlaşmış şekilleri olan *sanra/sanrağa/sangrağı* ve *sağrağı* biçimleriyle bulunmaktadır. Kelimenin bazı yörelerde nazallığını kaybettiği de görülmektedir.

Clauson, bu kelimeyi az önce de belirttiğimiz gibi *sejir+e-* biçiminde açıklamaktadır. Clauson'un kök olarak düşündüğü *sejir* kelimesi genellikle “dağın ucu, burnu” anlamlarıyla tarihi ve çağdaş lehçelerde bulunmaktadır. Bu kelime hakkında Marcel Erdal'ın verdiği bilgiler çok önemlidir. Erdal, kelimenin DLT'de organ anlamında bulunmamasına karşılık, Arapça *anf* “nose” sözcüğüyle açıklanmasına dikkat çeker ve *sejregü* kelimesinde açık bir analogi olduğunu belirtir (Erdal 1991, 162). Räsänen'in Fincedeki *säkä* “vücudun üst kısmı” kelimesini, *sejir* sözcüğüyle birleştirmesi de dikkate değerdir (Räsänen 1969, 410). Günümüz Türk lehçelerinden Türkmencede de bu kelimenin açıklanmasına yardımcı olacak bir kayıt vardır: *sejrik*: 1.anat. Burnun alımla birleşen ince bölümü *sejirini yığır-* “burnun üst tarafını kırıştırmak” (Tekin vd.1995, 570). Görüldüğü üzere kelimenin organ anlamıyla kullanıldığına dair bazı veriler bulunmaktadır. Marcel Erdal, Eski Türkçedeki +AgU, +AηU ve +gU eklerini açıklarken *sejregü* kelimesinin yapısına ilişkin görüşlerini de ortaya koyar. Öncelikle +AgU ekinin vücudun parçalarıyla ilgili isimler yaptığına dikkat çeken yazar, bu ekle kurulan kelimeleri listeler: *karın+agu* > *karnagu* “şişman adam”, *boyun+agu* > *boynagu* “inatçı, kibirli”, *bağır+agu* > *bagragu*, *kariş+ägü* > *kärşägü* “omuz ucunda ağrısı olan at”, **tış+agu* > *tışagu* “iki yaşındaki hayvan” ve *säjir+egü* > *säjragü* (Erdal 1991, 261-262). Vefa Nalbant da DLT'de “vücudun belli kısımlarını karakterize etmek için kullanılan +AgU, +(A)ngKU, +gU ekleri”ni anlatırken *karn+agu*, *kerş+egü*, *iç+egü* kelimeleriyle birlikte *sejir+egü* sözcüğünü de bu kategoride değerlendirmiştir (Nalbant 2008, 112-113). Marcel Erdal ayrıca, DLT'de +AgU ekinin yerine aynı görev için kullanılabilen +Ak ekinden de bahseder. Bu görüşe göre DLT'de geçen *tiş+äk* “iki yaşındaki koyun” ve **tişegü* > *Yak. tisege* aynı anlamdadır (Erdal 1991, 262). Vefa Nalbant, DLT'deki +AgU ekini anlatırken yukarıdaki örneğe benzer bir kullanımın *karın+ak* ve *karn+agu* kelimelerinde de olabileceğini, Marcel Erdal'ı işaret ederek bir dipnotla açıklamıştır (Nalbant 2008, 112-113). Bu kullanımlara *sejregü* kelimesini de ekleyebiliriz. Ebu's-Suud Efendi'ye sunulan baytar-namedeki *sağrağı* (Agar 1991, 19) “hayvanlarda görülen nezle, soğuk algınlığı” ve *sejrek* (Agar 1991, 12) “akıntılı” kelimelerinin yapısı Erdal'ın görüşünü desteklemektedir.

yiğdegü “Sümüklü çocuklara bu kelimeyle kızılır” (Atalay III, 387): Drevnetyurskiy Slovar'da *jiğdügü*, “sümüklü” şeklinde karşılandıktan sonra kelimenin DLT'de kullanıldığı yere gönderme yapılarak Reşit Rahmeti'nin yayımlarında geçen bu sözcük örneğiyle beraber açıklanmıştır: “*kim jiğdügü bolsar ptpdi ja[l]ğağu tuz mir bilän burunta usik qılsun*”(Nadalyaev vd.1969, 262). Clauson, *yiğdegü* kelimesinin açıklamasını *yiğ* maddesinde yapar. *yiğ* sözcüğünün anlamını “burun akıntısı” olarak verdikten sonra kelimeyi *yiğdegü* sözcüğü ve **yiğe:ğ* gövdesiyle karşılaştırır ve sonuç olarak *yiğ* ile **yiğe:ğ* yapıları arasındaki ilişkiye dair bazı bilgileri düzeltir. Clauson'un üzerinde durduğu nokta, kelimenin ğ'li ve t'li yazılışları hakkındaki yanlışlıklardır ve bu düzeltmeleri DLT'de geçen *er yiğetti* “adam sümük attı, sümükürdü.” cümlesini vererek doğrulamaya çalışır. Atalay, bu cümleyi *er yiğitti* şeklinde okumuştur. Clauson ayrıca, *yiğ* kelimesinin Uygurca metinlerde de geçtiğini belirtir ve Budist Uygur metinlerinde şeytanlar için kullanılan *yiğ aşığlar* “who eat mucus” örneğini verir (Clauson 1972, 941). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde *yiğ*: cerahat, irin: Suv. 612,6 maddesinin yanı sıra; *yiğtegü* kelimesi de “burun hastalığı, nezle, sümüklü burun” H.II. 16,8. ve 20. anlamıyla geçmektedir (Caferoğlu 1993, 193). Kelime, Altun Yaruk'ta da bir ikileme içerisinde geçmektedir: *sidmiş kemişmiş yiğ yar teg...*(Kaya 1994, 322). İbn-i Mühennâ Lugati'nin *yiğ* maddesinde kelimenin “sümük” anlamına geldiği belirtilir ve Kâşgarlı Mahmud'un kelimeye verdiği anlama gönderme yapılır (Battal 1997, 90). Kâşgarlı Mahmud ise *yiğdegü* kelimesinden başka, *yiğitti* maddesinde: *er yiğitti*= “Adam sümükürdü” aslı *yiğ*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

attı'dır ve "sümük attı" demektir (yijitür-yijitmek)." kaydını düşer ve böylece *yij* isminin *at-* fiili ile birleşmiş biçiminin kullanıldığı da tespit edilir (Atalay II, 326).

yijdegü kelimesinin açıklanmasında kafaları karıştıran nokta, kelimenin kökünden ziyade, aldığı eklerdir. Clauson, daha çok **yijē:d-* yapısı üzerinde dururken Kâşgarlı'nın verdiği örneği *er yijetti* şeklinde okumasına bağlı olarak +(a)ḏ-,+(e)ḏ- isimden fiil yapma ekini bu kelimeye daha uygun görmüştür. Clauson'un *yijetti* şeklinde okuduğu kelime, Atalay yayımında *yijitti* biçimindedir. Atalay'ın yayımına göre sözcüğün yazımında kullanılan hareketler kelimenin *yijitti* okunuşunu doğru kılmaktadır. Dankoff ve Kelly de kelimeyi *yijitti* şeklinde okumuştur (Mahmūd Al-Kaşgarī 1985, 227). Görünüşe göre bu nokta, Clauson'un kelimeyi **yijē:d-* şeklinde açıklamasına yol açmıştır. Yaşar Çağbayır, bu kelimenin *yij* "burun akıntısı, sümük" ismine getirilen *+da-*, *+de-* ekiyle kurulduğunu düşünmektedir (Çağbayır 2007, 5336). Bize göre de kelime, *yij* "burun akıntısı, sümük" ismine getirilen *+da-*, *+de-* isimden fiil yapma ekiyle oluşturulmuştur. Bu düşünceyle kelimeyi *yij+de-gü* şeklinde açıklayabiliriz. Eski Türkçeden itibaren *+da-*, *+de-* isimden fiil yapma eki ile oluşturulmuş fiil gövdeleri bulunmaktadır: *al+da-* "aldatmak", *bağ+da-* "güreşte sarmaya kalkmak", *oğ+ta-* "ok atmak", *iz+de-* "istemek", *ün+de-* "seslenmek, çağırma" (Hacıeminoğlu 2008, 151); *kol+da-* "kolda tutmak, kola almak", *yan+da-* "yan yana gelmek, yakınlaşmak, aynı tarafta olmak" (Eckmann 2005, 54); *kün+te-* (Öner 2006, 65); *soğ+da-* (Öner 2006, 67).

sejregü ve *yijdegü* kelimeleri anlam olarak aynı kategoride değerlendirilebilir. Ancak, *sejregü* kelimesi bir hayvan hastalığının yakıştırma yapılarak insana söylenmesiyle oluşmuşken *yijdegü* kelimesi gerçek anlamıyla ve insana özgü bir durumun karşılığı olarak kullanılmıştır.

süprük "Süprüntü; bir adama kızıldığında sövme olarak kullanılır, 'süprüntü nasıl acınmadan atılırsa sen de öyle git!' demektir." (Atalay II, 231): Drevnetyurskiy Slovar'da *süpür-* fiili, *süpür-* maddesi altında, aynı kelimenin farklı bir şekli olan *sipir-* fiili ile karşılaştırılarak incelenmiştir. DLT'de geçen *süprül-*, *süpründi* ve *süprürgü* kelimeleri de adı geçen fiilin türevleri olarak ele alınmıştır (Nadalyaev vd.1969, 517). *sipir-* maddesinde ise Bang ve Gabain'in yayımladığı Maniheist Uygurlara ait bir metinden örnek verilmiştir: *kim evig barqı keräküg sipirür* (Nadalyaev vd.1969, 501). Clauson, *süpür-* ve *sipir-* fiilini aynı madde başında incelemiştir. *süprük* kelimesini ise parantez içinde *süprül* sözcüğünün daha sonraki zamanlarda değişmiş şekli olarak açıklamış ve kızgınlık ifadesi olarak kullanıldığını eklemiştir. Dolayısıyla Clauson, *süprük* kelimesini *süpür-* fiilinin türevi olarak görmüştür (Clauson 1972, 792). Räsänen, *süpür-* fiilinin *süp-* "besen" yani "süpürmek" anlamıyla Çağatay Türkçesinde geçtiğini ve dolayısıyla kelimenin *süp-* fiiline gelen *-(ü)r-* fiilden fiil yapma ekiyle kurulmuş olabileceğini belirtmiştir. Räsänen, bu düşüncesini Tunguzca *sip-mī*, Lamutça *hip-tem* "kıymık" ve *sippij* "temizlemek, süpürmek" kelimeleriyle desteklemeye çalışır (Räsänen 1969, 437). *süpür-* fiilinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki görünümü Melek Özyetgin tarafından da ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (Özyetgin 2001, 639-640). Tuncer Gülensoy, *süpür-* fiilini **sü(i)p 'çöp'+ür-* biçiminde açıklamıştır (Gülensoy 2007, 822-823). *süprük* kelimesinin kökünün (ya da gövdesinin) *süpür-* fiili olduğu açıktır. Bu köke (ya da gövdeye) işlek bir fiilden isim yapma eki olan *-(ü)k* getirilerek kelime oluşturulmuştur: *süpür-(ü)k*. *süprük* kelimesi ile ilgili Derleme Sözlüğü'nde de önemli bir kayıt vardır: **süprük** Eski: *Başında bir süprük şapka var.* (Bulgaristan Tunaboyu göçmenleri-Edirne) (Derleme Sözlüğü, 3719). Asıl ilgi çekici olan ise kelimenin sonradan kazandığı anlamdır. Bugün Türkiye Türkçesinde aşağılayıcı bir anlam içeren *süprüntü* (Türkçe Sözlük 2005, 1828-**süprüntü**: mec. Bayağı, aşağılık şey veya kimse) kelimesi ile DLT'de geçen *süprük* sözcüğü aynı kök ve kavram ailesinin benzer unsurları olarak görülebilir.

kaşan "Köleye sövmekte kullanılan bir kelime, 'alçak' anlamındadır."(Atalay III, 370): Drevnetyurskiy Slovar'da **kaşan** kelimesi, kölelere yapılan kötü muamelede kullanılan bir sözcük olarak açıklanıp Kâşgarlı kaynak gösterilmiştir (Nadalyaev vd.1969, 431). Clauson, **kaşan** kelimesinin **kaşa-* "rahatlamak, bir şeyin üzerindeki baskıyı kaldırmak" fiilinden gelebileceğini düşünmüştür. **kaşa-* fiilinin türevi olarak düşündüğü *kaşa-n-* yapısını ise "insanın ya da hayvanın tembelliği" olarak anlamlandırır ve *kaşan-* fiilinin güneydoğu ve kuzeydoğu dil gruplarındaki kullanımını delil olarak sunar. Kelimenin aynı anlamla Moğolcada da bulunduğunu, Kowalski'yi kaynak göstererek ekler. Ayrıca, Doerfer'in aynı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

kelimeyi Farsçada “ince, zarif” anlamlarıyla tespit ettiğini de belirtir. Son olarak da DLT’deki bilgilerle Senglâh’taki *kaşan* “tembel, hoş olmayan” kaydını bu çerçevede sunar (Clauson 1972, 674). Gerhard Doerfer, Farsçadaki *qaşang* “güzel, sevimli, zarif” kelimesinin Çağatay Türkçesindeki *qaşan* “zayıf, ince; nazik” kelimesinden alındığını belirtmektedir. Daha sonra ise kelimenin çeşitli Türk lehçelerinde “küstah, edepsiz, utanmaz, inatçı, çirkin, kötü, karanlık, yavaş, ağır, sert vb.” anlamlarıyla olumsuzluk bildiren bir yapıda geliştiğine dikkat çeker. Dolayısıyla kelimenin Farsçaya tam olarak ters ve olumlu bir anlamla yerleştiği görüşündedir. Farsçanın çeşitli diyalektlerinde kelimenin *qāshāng*, *ghāshān*, *kaşang*, *qāshang*, *qesheng* biçimleriyle yaşadığına işaret eder (Doerfer 1967, 482). Yazar ayrıca, bu kelimenin sonraları Azerî ve Türkmen Türkçesine olumlu anlamlarla Farsçadan geçtiğini de iddia eder. Bu kelimenin Moğolcada da varlığını sürdürdüğünü belirtir (Doerfer 1967, 483). Doerfer’in tespit ettiği en önemli verilerden biri de bu kelimenin Anadolu ağızlarında (Amasya ve Kars ağızları) *kaşenk* “yakışıklı, çok güzel, sevimli” biçiminde yaşadığıdır (Doerfer 1967, 483). Bu kelimenin tahlili konusunda Doerfer, Türkçedeki fiilden isim yapan *-(X)η* ekini dikkate alır ve bu yapıya örnek olarak da *qal-(i)η* “çeyiz” kelimesini gösterir. Ayrıca *qaşa-n-* “işemek” fiiline de dikkat çeker. Yazara göre kelimenin etimolojik açıklamasını yapmak gerçekten zordur (Doerfer 1967, 484). Sevortyan’ın sözlüğünde ilk olarak kelimenin Kırgızcada, Tatarca ve ağızlarında, Uygurca ve ağızlarında *kaşan*; Özbekçede *kaşşan*; Karakalpakçada *kaşan*; Altaycada *kajaş*; Başkurtça ve ağızlarında *kaşan*; Teleütçede *kajan* ve Çuvaşçada *xaşan* biçimleriyle yaşadığı belirtilmiştir (Sevortyan 1997, 348-349). Kelimenin etimolojisine dair bilgiler *kaşan* ve *kaşak* kelimeleri göz önünde bulundurularak verilmiştir. Bu iki kelimenin de aynı fiil kökünden, yani **kaşa-* fiilinden türeyen isimler olduğu üzerinde durulmuştur. Son olarak da kelimenin Moğolcaya ve Farsçaya geçtiğini öne süren araştırmacıların görüşleri aktarılmıştır. Bu sözlükte tıpkı Doerfer’in eserinde olduğu gibi Anadolu ağızlarındaki *kaşenk* kelimesi *kaşan* sözcüğüyle ilişkilendirilmiştir (Sevortyan 1997, 349-350). Talat Tekin, Altay dillerindeki ortak kelimeler içerisinde gösterdiği *qaşan* “tembel, inatçı, boş” kelimesinin Çuvaşçada *xullen* “yavaşça” şeklinde yer aldığını belirtir. Yazar ayrıca, Moğolca *qalira-* “tembelleşmek”; Halaçça *xalira-* “gevşemek” ve Kalmukça *xâl’r-* “gitmek, yok olmak, geri adım atmak, kaçmak” fiillerinin Türkçeden bu dillere geçtiği görüşündedir ve bu örnekleri *sigmatism* başlığı altında sıralar (Tekin 2003, 51). Marcel Erdal, Eski Türkçedeki fiilden isim yapan *-(X)η* ekinden bahsederken *kaşan* kelimesinin de bu grupta değerlendirilebileceğini belirtir ve “işemek” anlamına gelen *kaşa-* fiili ile bu kelime arasında bir bağ olabileceğini söyler. Yazar ayrıca, Farsçadaki *qaşang* “ince, zarif” kelimesinin aynı sözcük olabileceğine dikkat çeker (Erdal 1991, 337-338). Sonuç olarak Erdal ve Clauson, bu kelimenin açıklanmasında ortak bir noktada birleşmişlerdir; yalnız köklere yükledikleri anlamlarda farklılıklar vardır. Räsänen de Çağatay Türkçesi, Tarançi şivesi ve Azerbaycan Türkçesindeki *kaşan* kelimesini ele alır. Çağatay Türkçesinde kelimenin “cılız, eskimiş”; Tarançi şivesinde “kör (kesmeyen), yavaş”; Azerbaycan Türkçesinde ise “ince, narin ve güzel (kadınlar için)” anlamlarına geldiği belirtilir. Räsänen, bu sözcüğün Moğolcadaki “üşengeç, tembel” anlamındaki *qaşan* kelimesinden geldiğini düşünmektedir (Räsänen 1969, 240). Radloff’un *Opit Slovarya Tyurskih Nareçiy* adlı sözlüğünde de *kaşan* kelimesi 1.Gösterişsiz zayıf, cılız. 2.Karanlık, siyah, zulmet anlamlarıyla bulunmaktadır. Sözlükte ayrıca *kaşan at* “zayıf at” örneği de vardır (Erbay 2008, 337). Yudahin’in Kırgız Sözlüğü’nde bu kelime *kaşan* “tembel, ağır, üşengen, ihmalcî” ; *kaşan at*: “tembel at” ; *araş kaşan* “üstünkörü, güç hal ile” anlamlarıyla açıklanmıştır. Bu sözlükte ayrıca *kaşanlılık* “tembellik” sözcüğü de bulunmaktadır (Yudahin 1998, 414-415). Yeni Uygur Türkçesinde de bu kelime çeşitli anlamlar ve türevlerle yaşamaktadır: *kaşan*: 1.Tembel, miskin, haylaz. 2.İnatçı, harın. *kaşan at* “inatçı at” 3.Kör, kesmez, küt. *kaşan bıçak* “kör bıçak” *kaşanlaşmak*: Körleşmek. *kaşanlılık*: 1.Tembellik, haylazlık 2.İnatçılık, harınlık 3.Körlük, kesmezlik, kütlük. *kaşarış*: Körleşme, kesmeme, kütleleşme. *kaşarmak*: Körleşmek, kesmemek, kütleleşmek. *kaşartış*: Körleştirmek. *kaşartmak*: Körleştirmek, kütleştirmek (Necipoviç 1995, 225). Görüldüğü gibi Yeni Uygur Türkçesinde de tıpkı Tarançi şivesinde olduğu gibi “körleşmek, kesmemek” anlamına gelen bir *kaşa-* fiili vardır. Kelimemiz Türkmen Türkçesinde de yaşamaktadır: *kaşan*: güzel, *kaşan şaf* “güzel dolap”, *kaşan geyim* “güzel elbise”, *kaşan görün-* “zarif, güzel görünmek” (Tekin vd.1995, 396). Günay Karaağaç, Türkçenin başka dillere verdiği sözcükler arasında *kaşan* kelimesini de sayar. Yazar, bu kelimenin Farsçaya *kaşang* “iyi, güzel, sevimli, hoş” anlamlarıyla geçtiğini

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

düşünmektedir. Karaağaç ayrıca, bu kelimenin *kağşa-* ve *gevşe-* fiilleriyle karşılaştırılmasını da gerekli görmüştür (Karaağaç 2008, 456). Bizce de Clauson'un varsaydığı **kaşa-* "rahatlamak, üzerindeki baskıyı kaldırmak" kökü bu kelimeyi açıklamakta faydalı olabilir; ancak Erdal'ın düşündüğü gibi kelimenin "hayvanların işemesi" anlamına gelen *kaşa-* fiilinden türemiş olabileceği de çok uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bu fiilde de "sıvıyı dışarı atıp boşaltmak, vücudu rahatlatmak" anlamları aranabilir. Böylece kelime *kaşa-* fiiline gelen $-(X)\eta$ ekiyle yapılmış olabilir: *kaşa-η*. Eski Türkçedeki fiilden isim yapan $-(X)\eta$ ekine birkaç kelimedede rastlamak mümkündür: *üste-η* "üstün, harika", *çalpa-η* "ekşi, ekşi şarap" *bür-(ü)η* "girdap, anafor", *(y)üşe-η* "düzgün", *(y)iri-η* "iltihap, irin" (Erdal 1991, 337-338), *yad-(i)η* "sığ su" (Clauson 1966, 24).

kuyar "Hayvanlara ve kölelere sövülen bir kelime 'Ağzından salya saçan' anlamındadır." (Atalay III, 171): Besim Atalay, *qoyar* maddesindeki örneği açıklarken bir düzeltme yapar ve metinde *bu qoyarı?* şeklinde yazılmış cümleyi, *bu qoyar er* olarak ele aldığı belirtir. Örneği de "Bu, ağzından salya saçan biridir." biçiminde anlamlandırır. Yine aynı maddenin devamında "*Bu söz, suw koydı*" cümlesindeki *koydı* kelimesinden alınmıştır; '*su veya suya benzer şeyleri döktü*' demektir." açıklaması yer alır (Atalay III, 171). Bu açıklamaya göre kelime, *ko-* fiilinin genişlemiş şekli olan *koy-* gövdesine gelen *-ar, -er* sıfat yapan ek ile oluşturulmuştur. Drevnetyurskiy Slovar'da kelimemiz **qujar** şeklinde okunmuştur. *quy-* fiilinin açıklaması yapılırken DLT'de geçen *er küpgä suw quydı* ve bir şiir parçasında geçen *quydı bulut jağmurın* cümleleri verilmiştir (Nadalyaev vd.1969, 464). Anlaşıldığı üzere bu sözlükte, *quyar* kelimesi ile *quy-* "dökmek, boşaltmak" fiili aynı anlam kategorisinde ele alınmıştır. Clauson, bu sözcüğü **kuya:r** olarak ele alırken kelimenin *kuy-* (<*kuç-*) fiilinden geldiğini düşünmektedir. Clauson ayrıca, Besim Atalay'ın bu kelime üzerindeki düzeltmelerini ikna edici bulduğunu söyler (Clauson 1972, 679). Räsänen, kelimeyi **kuç:** soj. **kut** (**kud-ar**) "dökmek, akıtmak, koymak", hak. **xus**, jak. **kut** "doldurmak, akıtmak, koymak", sag. koib. **kus** "dökmek, akıtmak" şeklinde açıkladıktan sonra *kuy-* fiilinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumlarına da değinmiştir. Orta Türkçedeki **kuj;** Çağatay Türkçesindeki **koj;** Kazak Türkçesindeki **kuj-mak;** Osmanlı Türkçesindeki **kuj-um** "Metalden dökülmüş şeyler" ve **kujum-cu** sözcükleri de aynı fiil kökü çerçevesinde değerlendirilmiştir (Räsänen 1969, 296). Ayrıca Uygurcadaki *kuduğ* "kuyu" kelimesinin *kuç-* fiilinden gelme olasılığına da değinilmiştir (Räsänen 1969, 297). Melek Özyetgin, Kitābu'l-İdrāk'te geçen *kuy-* "dökmek, yitmek, kaybolmak" fiilini değerlendirirken kelimenin *kuy-<*kuç-* şeklinde gelişmiş olabileceğini gösterir (Özyetgin 2001, 570). Kelimenin *koyar* mı yoksa *kuyar* mı okunacağı meselesi gerçekten karışıktır. *koy-* "bırakmak, yerleştirmek" ve *kuy-* "dökmek, boşaltmak; çalkalamak" fiilleri arasındaki yakın anlamlılık bu sorunu daha da derinleştirmektedir. Gürer Gülsevin, *kuy-* ve *koy-* sözcüklerini *kud-* ve *kod-* yapılarından gelişen iki ayrı fiil olarak ele almıştır (Gülsevin 1998, 51). Tuncer Gülensoy'a göre *koy-* ve *kuy-* fiilleri farklı yapılarıdır ve Atalay yayımının dizisinde geçen *koytur-* "döktürmek, koydurmak" kelimesi *kuytur-*; *koyul-* "akar nesne koyulmak" kelimesi *kuyul-*; *koyun-* "kendine su koymak, dökünmek" kelimesi de *kuyun-* olarak düzeltilmelidir (Gülensoy 2008, 310-311). Bize göre de DLT'de geçen kelime, *kuy-* fiilinin bir türevidir. *kuy-* fiilinin özellikle sıvı ya da sıvılaşmış maddeler için kullanılması bizi bu tercihe itmektedir. Dolayısıyla kelimemiz *-ar/-er* geniş zaman eki ile oluşmuştur: **kuy-ar** (Atalay'a göre *koy-ar er*).

sātür "Piç, aslı belirsiz anlamında sövme"(Atalay I, 406): Drevnetyurskiy Slovar'da *satür* kelimesinin iki anlamı vardır. Birincisi, eski Türklerce ticarete kullanılan ve Soğdca'dan geçtiği düşünülen (*satür jarmaq*) bir para çeşidinin adıdır. İkincisi ise DLT'de geçen ve bizim aradığımız sözcüktür. Bu sözlükte kelime, hakaret bildiren bir sözcük olarak kaydedilmiştir. Kelime hakkında başka bir açıklama yoktur (Nadayaev vd.1969, 491). Clauson, **sa:tr** kelimesinin "aslı belli olmayan, safkan olmayan" anlamlarına gelen bir çeşit küfür olduğunu belirtir (Clauson 1972, 802). Talat Tekin, Türkçedeki birincil uzun ünlülerden bahsederken DLT'de geçen bu kelimeyi de uzun ünlülü kelimeler listesine almış ve Türkmen Türkçesindeki *sādir* ile karşılaştırmıştır (Tekin 1995, 98). Kelime, Türkmen Türkçesinde *sādir* "kötü, fena" anlamlarıyla bulunmaktadır (Tekin vd.1995, 551). Anlaşılan Tekin, bu kelimeyi Türkçe saymıştır. Osman Fikri Sertkaya, kelimeyi Grekçeden Türkçeye geçip DLT'de yer alan beş kelime (*anumi, didim, kirit, nom, sātir*) arasında saymıştır. Ayrıca bu konu üzerinde çalışan araştırmacılar, Türkler ve Grekler arasında doğrudan bir bağlantı olmaması sebebiyle kelimenin Soğdca

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

veya Sanskritçe aracılığıyla Türkçeye geçmiş olabileceğini belirtmişlerdir (Sertkaya 2009, 35-36). Özellikle Orta Farsçanın doğu lehçesi denilebilecek Soğdca ile Türkçe arasında yoğun bir etkileşim olmuştur. Türkçe ses dizgesine oldukça yabancı Arapça kopyaların aksine, İnanca kökenli birinci katman kopyaların bir bölümü, on birinci yüzyılda Kâşgarlı'nın dahi anlayamayacağı biçimde dile nüfuz etmiş, Türkçe kökenli sözlerden neredeyse ayırt edilemez hale gelmiştir (Eker 2009, 239). Bütün bunlara göre kelimenin *Gr. satiros* > *Sğd. (veya Skr.) sartir* > *T. satır* (Sertkaya 2009, 36) şeklinde Türkçeye geçtiği söylenilebilir.

karıt “sövme, küfür” (Atalay I, 356): Kâşgarlı'nın Türkmençe kaydıyla verdiği bu kelime yine Kâşgarlı'ya göre Arapça “baskın” anlamına gelen *gāret* kelimesinden gelmektedir (Atalay I, 356). *Drevnetyurskiy Slovar*'da *qarıt* kelimesi, Kâşgarlı Mahmud kaynak gösterilerek “müstehcenlik, hakaret” ifade eden bir sözcük olarak açıklanmıştır (Nadalyaev vd.1969, 428). Clauson, *karıt* sözcüğünün etimolojisinin açık olmadığını belirttikten sonra, Kâşgarlı'nın belki haklı olabileceğini ancak Arapçadaki *al-ğāra* kelimesinin “baskın, istila” anlamlarına geldiğini kaydeder (Clauson 1972, 649). Kâşgarlı'nın işaret ettiği *gāret* kelimesi Ferit Devellioğlu tarafından “çapul, yağma; akın, (Eski zamanlarda) düşman toprağına yağma için yapılan saldırı” anlamlarıyla açıklanmıştır (Devellioğlu 2005, 278). *gāret* kelimesi Kāmūs-ı Türkî'de de benzer anlamlarla geçmektedir (Sāmî 2004, 909). Kâşgarlı'nın bizi yönlendirdiği Arapça *gāret* “baskın, akın” kelimesi ile *karıt* sözcüğü arasında bağlantı olup olmadığı meselesi çok çetrefilli görünmektedir. Ancak bu iki kelime anlam ve biçim olarak pek de uyumlu değildir. “Baskın, akın, istila” anlamlarına gelen *gāret* kelimesinin Türkçeye *karıt* biçiminde geçip sövgü ifade eder hale gelmesi bize göre çok yakın bir ihtimal değildir. Bu düşünceyle yola çıktığımızda, yine DLT'de geçen *karı-* “yaşlanmak” fiili (Atalay I, 147; III, 263) ve *kart* “yara” (Atalay I, 342; II, 234-348) kelimesi bizi başka bir noktaya taşımaktadır. *karı-* “yaşlanmak” fiilini göz önüne aldığımızda *karıt* kelimesinin “bunak, ihtiyar” anlamıyla kızgınlık ifade etmesi daha mümkündür. Öte yandan *kart* “yara” kelimesinin açıklandığı *kart er* “huysuz adam” örneğinden yola çıkılarak *karıt* kelimesinin “huysuz” anlamıyla sövgü sözcüğü olarak kullanılmış olabileceği iddia edilebilir. Nitekim, Tuncer Gülensoy da *kart* (< *karı-t*) “yaşlı, ihtiyar” kelimesini açıklarken DLT'de geçen *kart er* “huysuz adam” örneğine dikkat çekmiştir (Gülensoy 2007, 471). Ayrıca, Osman Fikri Sertkaya da DLT'de geçen yalnızca iki sözcüğün (**kilide** < *kılade*: gerdanlık, **zü'l-ıkarneyn**: Büyük İskender) Arapça kökenli olduğunu belirtmiştir (Sertkaya 2009, 38).

kötlük “sövmek için kullanılır; puşt”(Atalay I, 478): *Drevnetyurskiy Slovar*'da *kötlük* kelimesi “hemcinsinden hoşlanan erkek” anlamıyla karşılanmış ve bu kelimenin küfür bildirdiği ifade edilmiştir (Nadalyaev vd.1969, 319). Clauson, *kötlük* kelimesini *köt* isiminden türeyen ve “kadınısı yaratık” anlamına gelen bir hakaret sözcüğü olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu kelimenin Osmanlıcada *götlük* “saddlepad” şeklinde bulunduğunu da eklemiştir (Clauson 1972, 703). Räsänen, Orta Türkçe ve Çağatayca Türkçesindeki *köt* “kalça” kelimesini ele almış ve bu kelimenin Osmanlıcada *göt* “kalça”; Kumukçada *got*; Karaçaycada *köt* “sonra”; Kazakçada *küt* ve Çuvaşçada *kot*, *kut* “kalça, sonra” biçimleriyle yaşadığını aktarmıştır. Yazar, bunlara ilaveten kelimeyi Tunguzcadaki *kötö* “bacağın üst arka tarafı” kelimesiyle karşılaştırmıştır (Räsänen 1969, 294). Grønbech de bu kelimenin *Codex Cumanicus*'ta *köt* “arka” anlamıyla bulunduğunu tespit etmiştir (Grønbech 1942, 155). Tuncer Gülensoy, *göt* “göt, makat” (< *köt* “arka, geri, kıç” *ET, OT*) kelimesini ele alırken ilk olarak kelimenin DLT'deki türevleri olan *köti kızlak* “kuyruğu kırmızı bir tür kaba kuş”, *kötle-* “fenalık yapmak”, *kötlet-* “düzdürmek” ve *kötlük* “puşt” kelimelerini esas almıştır. Daha sonra ise kelimenin Anadolu ağızlarında 1.arka, sırt; 2.testi, bardak, küp gibi şeylerin dip kısmı” anlamlarıyla yaşadığına işaret etmiş ve yine Anadolu ağızlarında yer alan *götçek* “tandırın üstüne örtülen çul, oturma tahtası”, *götle-* “1.zengin iken fakir olmak 2.hoplamak, zıplamak”, *götleğe* “ot arabasının arka kısmına vurulan ağaç”, *götlük* “1.Süvari pantolonun arkasına dikilen yama 2.eteklik, etek 3.at, eşek gibi hayvanların arkasına örtülen kilim ya da çul parçasından yapılan örtü 4.arkasız iskemle ve *götün götün* “geri geri” kelimelerini aynı köke dayandırmıştır (Gülensoy 2007, 387-388). Görüldüğü üzere *kötlük* “puşt” kelimesi *köt* “arka, kalça” isiminden türemiş ve temel anlamını kaybedip hakaret bildiren bir sözcük haline gelmiştir: *köt+lük*. Clauson ve Räsänen'den öğrendiğimize göre kelime Osmanlıcada herhangi bir hakaret ifadesi olarak kullanılmamıştır. Anadolu ağızlarındaki

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

götlük (Derleme Sözlüğü 2006, 2165) sözcüğü de küfür amacıyla kullanılan bir kelime olmamıştır; ancak bugün Anadolu ağızlarında hakaret ifade eden *götlek* “1.Homoseksüel (kimse)2.İpsiz, başıboş gezen (kimse) 3.Haylaz, dalgacı çocuk” kelimesi, DLT’deki *kötlük* “puşt” sözcüğüne anlamca ve yapıca benzemektedir (Derleme Sözlüğü 2006, 2165).

kötiç “Genç çocuğa sövüldüğü zaman söylenir. ‘Kıç gibi kokmuş’ demektir, kıça nispet olunur.” (Atalay I, 360): Drevnetyurskiy Slovar’da *kötič* kelimesi çocuklar için kullanılan bir hakaret sözcüğü olarak ele alınmıştır (Nadalyaev vd.1969, 319). Clauson, **kötiç** kelimesinin kaba bir ifade olması sebebiyle genellikle sözlüklerde yer almadığına dikkat çeker ve bu sözcüğün çocuklara karşı “kıça benzer (çocuk)” anlamında kullanıldığını belirtir. Yazar, kelimenin *köt* “arka” isminden türediğini düşünmektedir (Clauson 1972, 702). Kelimenin *köt* “arka; kıç” kelimesinden geldiği açık olduğuna göre, kelimenin yapısını tam olarak anlayabilmek için isimden isim yapan bir +(X)ç eki aramamız gerekir. Marcel Erdal, Eski Türkçedeki +(X)ç, +çAk ve +(X)çUk eklerini anlatırken bu yapıların genellikle kelimelere sevimlilik anlamı kattığını belirtmiştir; ancak DLT’de geçen *ekeç* “a bitch” kelimesini bu anlamların dışında tutmuştur. Erdal, örnek olarak *ata+ç* “yaşından büyük bir adam gibi davranan genç erkek”, *ana+ç* “yaşından büyük bir kadın gibi davranan küçük kız”, *oluçum* (< *ogul+uç+um*) “oğulcuğum”, *ög+üç+üm* “sevgili anneciğim” ve *kañ+ıç+ım a* “sevgili babacığim” kelimelerini vermiştir (Erdal 1991, 44-45). Yazar ayrıca, *yeñe+ç+ım* “sevgili üvey kız kardeşim” kelimesinden yola çıkarak kan bağı dışındaki akrabalık adlarının yapısında kullanılan bir +(X)ç ekinin olduğunu iddia etmiştir (Erdal 1991, 45). Mehmet Vefa Nalbant, “Küçültme ve Sevgi Bildirme Ekleri” başlığı altında DLT’de kullanılan +(X)ç ekini de ele almıştır. Yazar, bu bölümde örnek olarak *ana+ç*, *ata+ç*, *beg+eç* ve *eke+ç* kelimelerini vermiştir (Nalbant 2008, 82-83). Görüldüğü üzere Erdal ve Nalbant, *kötiç* kelimesinin yapısı hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. *kötiç* kelimesinin “arka; kıç, kalça” anlamlarına gelen *köt* sözcüğünden türediği görülmektedir. Kelimenin yapısında yer alan +(X)ç ekinin kelimeye kattığı anlam çok açık değildir; ancak Kâşgarlı’nın kelimeye verdiği anlama bakılırsa +(X)ç ekinin bu sözcüğe benzerlik anlamı kattığı anlaşılmaktadır: *köt+(i)ç*.

Sonuç olarak DLT’de geçen bu on bir kızgınlık ifadesinden beşi çocuklar için (*yoçuğ*, *yoçut*, *señregü*, *yiñdegü*, *kötiç*); biri köleler için (*kaşañ*); biri hem hayvanlar hem köleler için (*kuyar*) kullanılmıştır. Diğer dört kelimenin ise (*süprük*, *sätür*, *karıt*, *kötlük*) herhangi bir kısıtlama olmadan genel kullanıma sahip olduğunu söyleyebiliriz. *yoçuğ* ve *yoçut* kelimeleri aynı kökten türemiş ve genel itibarıyla aynı anlamı veren yapılarıdır. Bu kelimelerden *señregü* ve *yiñdegü* “sümüklü (çocuk)” yakın anlamlı sözcüklerdir. Aralarındaki tek fark *señregü* kelimesinin aslen bir hayvan hastalığının adı olmasıdır. *kaşañ* ve *kuyar* kelimeleri de temel olarak hayvan davranışlarına dayandırılabilir. Bu kelimelerin kölelere hakaret için kullanılması, hayvanlar ve köleler arasında aşağılayıcı bir denklik kurulduğunun göstergesidir. *süprük* kelimesi, kuruluş ve kullanım açısından Türkiye Türkçesindeki *süprüntü* kelimesiyle neredeyse aynıdır. Bu bakımdan DLT’de sövme bildiren bir sözcük olarak geçip Türkiye Türkçesinde aynı anlamla hâlâ yaşayan tek kelime olması dikkat çekicidir. *sätür* kelimesi ise birçok araştırmacıya göre Soğdca veya Sanskritçe vasıtasıyla Türkçeye Grekçeden geçen bir kelimedir. Bu görüşlerin aksine Talat Tekin, kelimenin Türkçe olduğunu ve Türkmencede de *sädür* “kötü, fena” biçimiyle bulunduğunu belirtmiştir. *karıt* kelimesi, Kâşgarlı Mahmud’un kökeni hakkında bilgi verdiği sözcüklerden biridir. Kâşgarlı’ya göre bu kelime Arapça *ğāret* “baskın” sözcüğünün Türkmencedeki halidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kelimenin Arapçadan Türkçeye girip çeşitli anlam değişimleriyle Türkçeye yerleşmesi bize çok yakın bir ihtimal gibi görünmemektedir. Bunun yerine, DLT’de geçen *karı* “yaşlanmak” ve *kart* (*er*) “yara” kelimelerini göz önünde bulundurmak bize daha fazla yardımcı olabilir. Çünkü bu kelimeler, hem yapı hem de anlam olarak *karıt* kelimesinin açıklanmasında tutarlı bir yol göstermektedir. *kötlük* ve *kötiç* kelimeleri ise aynı kökten gelen ve aralarında çok fazla anlam farkı bulunmadığını düşündüğümüz sözcüklerdir. Bu kelimelerden *kötiç*, araştırmacıların verdiği kayıtlara göre çocuklar için kullanılan bir ifadedir. *kötlük* sözcüğü ise Anadolu ağızlarında yaşayan *götlek* “homoseksüel (kimse); ıpsiz, başıboş gezen (kimse); haylaz, dalgacı çocuk; korkak; kalçası büyük ve düşük (kimse)” (Derleme Sözlüğü 2006, 2165) kelimesiyle ses özellikleri ve anlam bakımından örtüşmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

KISALTMALAR

DLT: Divanü Lugati't-Türk

Gr.: Grekçe

Sğd.: Soğdca

Skr.: Sanskritçe

T...: Türkçe

vb.: ve benzerleri

vd.: ve diğerleri

vs.: vesaire

KAYNAKLAR

- AGAR M. Emin (1991). **Ebu's-Suud Efendi'ye Atfedilen Bir Baytar-name**, İstanbul: Enderun Yayınları.
- ARAT Reşit Rahmeti (1991). **Kutadgu Bilig I,II,III**, Ankara: TDK Yayınları.
- ATALAY Besim (2006). **Divanü Lugati't-Türk I-II-III-IV**, Ankara: TDK Yayınları.
- BATTAL Aptullah (1997). **İbn-i Mühennâ Lugati (İstanbul nüshasının Türkçe bölümünün endeksidir)**, Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU Ahmet (1993). **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- CLAUSON Sir Gerard (1966). "Eski Türkçe Üzerine Üç Not", Çev.: Ahmet Levendoğlu, **TDAY Belleten**, s.19-37.
- CLAUSON Sir Gerard (1972). **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish**, Oxford: Oxford University Press.
- ÇAĞBAYIR Yaşar (2007). **Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı I-V**, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- DEVELLİOĞLU Ferit (2005). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DOERFER Gerhard (1967). **Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen Band III: Türkische Elemente Im Neupersischen (cim bis kāf)**, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- ECKMANN Janos (2005). **Çağatayca El Kitabı**, Çev.: Günay Karaağaç, Ankara: Akçağ Yayınları.
- EKER Süer (2009). "Divanü Lugati't-Türk ve İran Dillerinden Kopyalar Üzerine I", **International Journal of Central Asian Studies-Festschrift To Commemorate The 80th Anniversary of Prof.Dr.Talat Tekin's Birth** (Editor in Chief : Choi Han-Woo), Volume 13, s. 233-284, Seoul.
- ERBAY Fatih (2008). **W. Radloff'un "Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy" Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çağatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- ERDAL Marcel (1991). **Old Turkic Word Formation: A Functional Approach To The Lexicon, Volume I-II**, Otto Harrassowitz-Wiesbaden.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

- EREN Hasan (1999). **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.
- GÖKDAĞ Bilgehan Atsız (2007). “Kençekler ve Kençekçe”. **Dil Araştırmaları**, S.1/1, s. 97-108.
- GRÖNBECH K. (1942). **Komanisches Wörterbuch-Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus**, Kopenhagen: Einar Munksgaard.
- GÜLENSOY Tuncer (2007). **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II**, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLENSOY Tuncer (2008). “*Divanü Lugati't-Türk'ü Yeniden Okumak*”, **2.Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri-Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi**, s. 309-313.
- GÜLSEVİN Gürer (1998). “Türk Dilinde koy- (< kod-) ve kuy- (< kud-) Üzerine”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, S.1, s. 51-57.
- GÜNER Galip (2009). “Divanü Lugati't-Türk'te Kençekler ve Bazı Kençekçe Kelimeler Üzerine Düşünceler”, **Bilig**, S. 48, s. 75-90.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (2008). **Karahanlı Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yayınları.
- KARAAĞAÇ Günay (2008). **Türkçe Verintiler Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.
- KAYA Ceval (1994). **Uygurca Altun Yaruk**, Ankara: TDK Yayınları.
- MAHMŪD AL-KAŞĖARĪ (1985). **Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān LuĖat at-Turk)**, by Robert Dankoff in collaboration with James Kelly, Part III, Harvard: Harvard University Office of the University Publisher.
- MUHAMMAD MAHDĪ XAN (1960). **SANGLAX: A Persian Guide to the Turkish Language**, Facsimile Text with an Introduction and Indices by Sir Gerard Clauson, London.
- NADELYAEV V.M., NASĪLOV D.M., TENĪSEV E.R. ve ŐERBAK A.M. (1969). **Drevnetyurskiy Slovar'**, Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- NALBANT Mehmet Vefa (2008). **Divanü Lugati't-Türk Grameri I-İsim**, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- NECİPOVIĆ Emir Necip (1995). **Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Çev.: İklil Kurban, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖNER Mustafa (2006). “Türkçede İsimden Fiil Yapımı Üzerine Notlar”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, c.3, S.1, s. 60-76.
- ÖZYETĖİN Melek (2001). **Ebu Hayyan-Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi**, Ankara: KÖKSAV Yayınları.
- RĀSĀNEN Martti (1969). **Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen I**, Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII.
- RĀSĀNEN Martti (1971). **Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen II- Wortregister**, Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII.
- SĀMĪ Şemseddin (2004). **Kāmūs-ı Türkî**, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SERTKAYA Osman Fikri (2009). “Divanü Lugati't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli midir? Veya Kâşgarlı Mahmud'un Divanü Lugati't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler”, **Dil Araştırmaları**, S.5, s. 9-38.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

-
- SEVORTYAN E.V. (1997). **Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov: Obşetyurkskiye i Mejtyurkskiye Leksiçeskiye Osnovı na Bukvı "K", "K"**, Red.: G. F. Blagova, Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk,.
- TANIKLARIYLA TARAMA SÖZLÜĞÜ I-VIII (2009)**. Ankara: TDK Yayınları.
- TEKİN Talat (1995). **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Türk Dilleri Araştırmaları:13, Ankara: Simurg Yayınevi.
- TEKİN Talat, ÖLMEZ Mehmet, CEYLAN Emine, ÖLMEZ Zuhul ve EKER Süer (1995). **Türkmence-Türkçe Sözlük**, Türk Dilleri Araştırmaları: 18, Ankara: Simurg Yayınevi.
- TEKİN Talat (2003), "Further Evidence For Zetacism and Sigmatism", (Haz.:Emine Yılmaz-Nurettin Demir), **Talat Tekin Makaleler 1:Altayistik**, Ankara: Grafiker Yayınları, s.44-55.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2005)**. Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRKİYEDE HALK AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ I-VI (2009)**. Ankara: TDK Yayınları.
- YUDAHİN K. (1998). **Kırgız Sözlüğü I-II**, Çev.: Abdullah Taymas, Ankara: TDK Yayınları.